

228 lých dob měl přímý vliv v realisticky popisnou a detailně výčtovou metodu zakladatele moderního realistického románu francouzského. I v díle Jiráskově, které se zdá myslím nepoučeným národní po výtce, kvintesencí češství, doháněli jsme vpravdě Evropu, ovšem s opožděním několika desetiletí — právě jako ve všem ostatním. *Avšak nyní by byl konečně jednou čas držeti s ní stejný krok.* Tento filosofický smysl jubilea Jiráskova mohla a měla nám vyjmouti z kritického rozboru a historického utřídění jeho díla literární kritika a literární historie. Byla by se pak ukázala skutečně životnou silou v národním ústrojí a zasloužila si vděku nejen našeho, nýbrž i budoucnosti, vděku, který jí takto unikne. Stále ještě se pokládá u nás za vědu spíše vykramařování mrtvé učenosti než umění správně položití a rozřešiti naléhavý životný problém a pomoci tak vývoji v jeho tísni o krůček kupředu...

S troškou do mlýna — čili ještě něco o kritice

229

Přemilá se, zase jednou, otázka kritiky u nás; a zjišťuje se, že jest jí málo, a hodní — ach, příliš hodní — lidé a kulturní snaživci se svrašťelým čelem a nasupeným obočím jiskří očkami pod skřipci nebo zlatými či koštěnými brýlemi a vyslovují tvrdá, neúprosná přání, aby jí bylo víc (ovšemže: pro ty druhé, a ne pro ně). A jiní litují, že není dosti přísná a rvavá, a slibují si, že bude, musí býti přísnější, ač máme-li to někam přivést (ovšemže zase: na ty druhé, a ne na ně).

Vždycky, kdykoli čtu taková a podobná ušlechtilá říkání, mám nehoráznou radost: jacíže my jsme kulturně opravdoví — ach, příliš opravdoví —, kulturně snaživí a příčinliví — ach, příliš příčinliví — lidé, praví horlitéle pro právo a spravedlnost a všecku jinou dobrou při boží. A jak, kdyby šlo kulturu nebo tvorbu vydupat, my a nikdo jiný bychom ji vydupali těmi svými poctivě selskými botami s podkůvkami na podpatcích... Malér jest jen v tom, že jest sice možno v životě leccos pěkného a milého a líbezného zadupat a rozdupat, ale vydupat není možno nic než novinářský prach a tlach, což asi nastane i v tomto případě.

Již to, že se lidé dovedou přiti o to, má-li býti kritika „přísnější“ nebo „shovívavější“, mluví dobrému pozorovateli řečí příznačnou i napovídá mu, že jsme stvořili posud jediný typ kritika, *kritika kantora*, a že sub specie kantora, který dává známky, nazíráme stále ještě na kritiku. Kantor ovšem zkouší buď „přísně“ nebo „blahovlně“, jest buď „pes“ nebo „hodný“,

ale kritik? Což má zde toto hrubé rozlišování vůbec smysl? A neodsuzuje se sám, kdo takto pojímá úkol kritikův? Kritik již dávno není dogmatik, který pronáší apodiktické rozsudky. Kritik již dávno nepřipisuje si neomylnost, již dávno vymezil si úkol naoko skromnější, vpravdě však mnohem nesnadnější: *ne rozsuzovali, nýbrž lázali se*; ne uzavírali a rozkrajovali nožem, nýbrž otevírali problémy, otázky, průzory. Dnes nejlepší kritik je nám ten, kdo dovede si před dílem položit nejvíce otázek — položit a správně je formulovat. Toto správné formulování jest právě služba budoucnosti; ta mrška má totiž ten hanebný zvyk, že odpovídá jen na to, co bylo jí jako *jasná, vykvašená* otázka předloženo — *vyjasniti, vyřibiti* otázku, položit jí *jasnou* a *zralou* před ní, to právě jest krásný, ale i nesnadný úkol kritikův, nekonečně záslušnější než hráti procházkovsky směšný úkol literárního Pipergra, který imponuje dnes již jenom literárním dětem a kavárenským okounům v Slamotrusech. Ten, jemuž významné dílo literární otevírá největší myšlenkové i citové obzory, v němž zanítí nejvíce otázek, pochyb, dohadů, jehož spojí nejživěji s minulostí i budoucností, s tradicí i s revolučností lidského i národního ducha, v němž vybouří nejvíce účasti lidské i umělecké, jest nám dnes dobrým kritikem. A to jest kritik empirik, a ne kritik dogmatik.

Kdo jest *kritik empirik*? Ten, který nejméně pracuje se starými, kornatými, hotovými pojmy a úsudky, ať toho nebo onoho původu, té neb oné školy, kdo má nejméně hotových programů a přesvědčení, což jest v kritice jen zdvořilejší označení pro předsudek, — zato nejvíce *smyslu pro chvíli a její var*: kdo *tvorí si z ní a jen z ní* všechny své ideové nástroje —, neboť jen tak jest možno, abys byl práv básníkovi nebo umělci a šel po případě nad něj tím, že jej *domyslíš a dotvoříš*. To je pravý úkol kritika vpravdě tvořivého: vzítí zárodek, plasma, buňku autorovu, a v náčrtu ukázat, narýsovat, naskizzovat, *co v ní leželo* a čeho autor pominul se zamhouřenýma očima; vyvoditi a alespoň v obrysu naznačiti ten tvar, tu dramatickou a otřesnou situaci nebo figuru, ten úchvatný život, jenž tu byl

jako dřimotná neuvědomělá možnost a jehož autor — nevbudil, nevyvolal, nestvořil... Hic Rhodus, hic salta! Jen taková *konkretná* kritika může imponovati autorovi a může naučiti obecenstvo *literárně myslit*. A pro to měla by se jediné psát všecka kritika. Co nevede k tomu, škodí. Jest to pak jen tlach a žvást, ať duchaplný, ať bezduše lající a spílající. Ale dá se *laková* kritika vyvolat, nadiktovat, vydupat? Tak málo jako déšť na jaře, slunce v létě a led v zimě. Může býti jen předmětem zbožných přání a tužeb. Ale ovšem: můžeme připravovati alespoň do jakéhosi stupně příští takové kritiky, již tím, že tyto požadavky na kritiku klademe a je zdůrazňujeme: vítáme tam, kde je naplňuje nebo snaží se alespoň je uskutečniti, odmítáme tam, kde jich zneuznává a vědomě je nohama šlape. Slovem: když budeme *krilisovali i kriliku* — nejen beletrii a poesii a malbu a hudbu —, a ovšem ne nějakou abstraktní kritiku vůbec, nýbrž *určitou* kritiku *konkretnou*, pana X nebo pana Y.

Ku podivu, jest jeden druh kritiky, který škodí co nejméně, vyskytá se co nejdříve a kterého bylo, pokud vím, úplně pominuto v těchto debatách, ačkoliv od něho se mělo vyjít: jest to *autokritika*. Autokritiku žádáme od básníka a umělce, a právem; ale jí musíme stejným právem žádati i od kritika. Ona jest to, co spojuje t. zv. tvůrce s t. zv. kritikou a ukazuje, že není mezi nimi rozdíl druhového, nýbrž jen stupňového. Kritika jest záporný, ale proto ne málo důležitý činitel v každém ději tvůrčím. Jí veden zavrhuje básník nebo umělec ten nebo onen prvek ze své skladby, vylučuje to nebo ono řešení a navozuje si řešení jiné, vyšší, čistší, bohatší, typičtější a důsažnější. A tu právě jest bod, kde ze záporného se stává kladné, kde ten, kdo varuje před scestím, *pomáhá nalézt* cestu správnou. Není šťastných náhod v duchovém světě; tvorba není luterie; nikdo nenalezne náhodou pravého tvůrčího rozřešení — a mělo by opravdu ubožáckou cenu mravní, kdyby je bylo možno takto nalézt... Nalézá se ve tvorbě básnické a umělecké jen to, co bylo *vyvoleno*; a aby mohlo býti jedno vyvoleno, musilo býti dříve *mnohé zavrženo*. A tuto předchází práci — bolestnou, ne-

232 vzhlednou, únavnou často a roztrpčující často až do zoufalství —, tuto práci, jež předchází vlastní kladný radostný a opojný děj tvůrčí, obstarává v nitru tvůrčím, v jeho ekonomice, ta ubohá, opovržená dělnice: kritika. Běda umělci nebo básníku, v jehož domácnosti jí není nebo v níž nepřichází dosti ke slovu nebo není dosti ctěna: takový umělec jest *lži-umělec* — šťastlivec, kterému se podařil snad ten nebo onen vrh, ale který nesvede nikdy celkové zpěvné konstituované linie celého díla: ta rozpadá se mu a drobí se mu v zlomkovost náhodnosti. Je chvílemi břídil, chvílemi virtuos — a ubožák vždycky... , poněvadž vždycky mič šťastných nebo nešťastných náhod, pohra příznivých nebo nepříznivých větrů ...

Byli velcí básníci a umělci a jsou ještě, kteří pokládají kritiku za zbytečnou nebo neužitečnou. Říkali a říkají (nebo si to alespoň myslí): čemu může nás, veliké, naučiti? Čemu může naučiti vůbec tvořivého člověka? Opravovati dá se jen prostřednost, neboť jen ona jest, jen ona může a smí býti dosti povolná, aby přijímala rady a řídila se jimi; ale záleží na tom a rozhoduje něco, jaká jest prostřednost, zda o centimetr vyšší neb nižší? Ale v oblasti pravé tvorby, soudí, vládne jakási vyšší fatalita, jakási vyšší nutnost. Taková díla jsou, jaká právě jsou; a nemohou býti jiná. Ty jejich domnělé vady, jež jim vytýká kritika, souvisí nutně a osudně s jejich přednostmi: obojí jest ústrojně podmíněno, ústrojně spolu spjato. Co tedy s kritikou? Zlepšovati jest možno jen prostřednost — ale stojí to za práci? Dokonalejší, méně dokonalá, zcela dokonalá, zůstává stále prostředností: a když již volit, tož radši prostřednost nedokonalou než dokonalou ...

Přemýšlel jsem dost o tom, abych mohl dnes říci, že mají-li tito velcí pravdu snad pro sebe, nemají jí pro celek. Jistě nechtěl bych, aby z Balzaca zmizelo, co mu vytýká na příklad nebožtík Faguet: to, čemu říká nevkusy a neotesanosti společenských manýr, nebo to, co mu vytýkají jiní: jakási barokní banálnost a přeplněnost stylová. Balzac bez toho nebyl by mně Balzacem, tím rabelaisovským obrem, který včera ještě pásl ne stádo

233 veprů, nýbrž klisen nebo kácel na horách drva a svázel je do údolí. Ne: ani joty bych v něm nedovolil nikomu změnit; ani puntíku, ani čárky „opravit“!

Ale mají-li tito velcí snad pravdu pro sebe, nemají jí pro celek. Neboť zapominají na jedno: že všechna velikost jest relativná a podmíněná. Že všichni jsme prostřednost a že jen někteří z nás vyrůstají z prostřednosti, a to ještě jen na chvíli. Neboť: byly by opravdu vysoké vrcholy tam, kde by nebylo vysoké úrovně, z níž se zdvihají? Aby měla literatura opravdové velikány, musí státi na vysokém průměru: vycházeti z něho a týčiti se nad něj. Býti velikánem mezi trpaslíky jest žalostnější než dvouokým mezi jednookými. A aby průměr byl vysoký — co možno nejvyšší —, to právě jest dílem té dobré nevzhledné dělnice, kritiky. Kde vychovala průměr v dobrou, spolehlivou, pevnou a bezpečnou základnu, tam zdvihnou se, až přijde jejich chvíle, sami sebou velcí; ale nemožní jsou tam, kde nepředcházela tato trpělivá, laskavá a namáhavá práce průpravná a přípravná. Jest to práce zdánlivě záporná — v témže smyslu záporná jako autokritika: tedy ne záporná, nýbrž průpravně kladná. Právě kritika není nic jiného než *národní autokritika*: odstraňuje překážky tvorby, malost, obmezenost, předsudky, a navazuje tvorbu tím, že vychovává smysl pro sílu, velkodušnost a volnost, neboť bez nich nejenže není tvorby, nýbrž není ani života v pravém smyslu slova.

Kritika jest boj s předsudky, se vším, co ztuhlo v pojmové a zvykové petrefakty, co zkamenělo a zkornatělo a brání kolotání tepla, lásky, života. Kritika rozpouští takové slepence a zkameněliny. Co zvyk a nemyslivost spojily, ona rozlučuje; dbá o fluktuaci, trhá a odplavuje hráze a meze, jasnou a veselou písni svého příboje bije do všech starých a usedlých hranic a bílým chocholem své nenasytné, dobývačné vlny přelévá se stále přes ně. Vášnivě nenávidí jen setrvačnost zvyku a hlouposti, svatost předsudkovosti a nedotknutelnost shody t. zv. veřejného mínění; žárlivě střeží svobodu soudu, volnost výběru lásky a obdivu, neboť ví, že to jest jediná cesta, jež vede k tvorbě; a ta-li zava-

lena blátem, kamením nebo roštím, neštítí se ani rýče ani hrábí, aby jich odstranila.

Kde jest taková kritika, nemohou nastati případy, jichž jsme svědky u nás v poslední době: aby si někdo slávu *vyseděl*, ať mozkiem, ať zadkem. Deset let psal a třicet kopíroval sebe samého — což jest formulka slávy a slovitnosti v Čechách. Kdo sám sebe nenápodobil a neplagoval, kdo se aspoň stokrát neobtiskl a neopakoval, nemůže míti jméno — neboť žijeme mezi hlupci a ti nereagují na nic, co jich netrklo nejméně padesátkrát za sebou do čela. Pravá kritika jest nejjemnější reaktivnost: schopnost odpovídati na nejjemnější podněty a rozlišovati je. Žádá od svého autora neustávající sebeobzobování; co mu nejméně odpouští, jest jednotvárné opakování sebe samého.

Pravá kritika nemísí se nikdy do národních oslav a táborových ovací jako spoluherečka jejich; stojí vždycky stranou jako pozorovatelka a zachovává si i tu volnost pohledu nezamženého alkoholismem táborového piva a řečnění. Že Jiráskovo jubileum nevyvolalo její hlubší a ideovější účasti, než právě vyvolalo: jak jest to smutné tomu, kdo umí literárně myslet, i pro Jirásku, i pro kritiku, i pro celou českou literaturu.

Žijeme ve středu Evropy, nacpání do těsných vnitrozemských hranic jako slanečci do sudu sepjatého ztrnulými pojmy věrejška, nejen předválečnými, ale někde přímo předpotopními. Naše sudidla politická i sociální, literární i občanská, všecko volá přímo po tom, aby bylo přezkoušeno, přezkoumáno, přetaveno. A kritika zatím se účastní pochodňových průvodů oslavových, píše jubilejní stati, slaví výročí, přežvykuje minulost a rozmělnuje ji v něco méně než slimákovitého a měkkýšihého; nebo, zbabělá zajatkyň zástí, vzteky bez sebe pro vlastní nemohoucnost, spílá do ochraptění všemu, co uniká z otročí těsnosti domácího dneška nebo rozbíjí jeho zlobnou malost. Zuří a běsní, poněvadž nedovede ani bojovati, ani pracovati; namísto síly podává hrubost, a kde má myslet, třáská planým slovem a zaklíná se po případě i uměním, které, chudák, se nemůže bránit svému zvrhlému popu a žreci... Neboť v Čechách jest řada lidí,

kteří si vzpomenu nejraději na umění tenkrát, kdy jde o to, ubíjeti jím rodící se život...

Znakem dobré kritiky jest, že se o ní nemluví. Právě jako nemluvíš o svém zdraví, pokud je máš. Teprve když dojde, oceníš je a začneš se o ně starat. U šťastných vyspělých národů funguje kritika bez hluku, bez řeči, neviditelně a nehmatatelně — ne jako sensace, ne jako skandál nebo demonstrace, nýbrž neustále, skrytě a plynule jako věrný spolehlivý orgán tělesný, jako třeba žluč, abychom zůstali i v symbolice věrní odii, které lpí na kritice. Žluč, jak známo, jest důležitý činitel, potřebný k dobrému trávení a zažívání, ale pokazí-li se, mluví se pak o ní a neslouží to pak celkovému zdraví.

O pravém kritiku a dobré kritice se obyčejně nemluvívá; neupozorňují rádi na sebe. Pravý kritik bývá z těch dělníků, kteří pracují v temnu; bývá často zamazaný a učerněný, neboť jeho dílo objímá zčásti i práci nečistou. Je však z těch vzácných a dnes stále řidších lidí, kteří chtějí *jen působit* a odpouštějí světu všecku ostatní režii, které žádají obyčejně jiní dělníci perem: slávu a úspěch osobní. Dílo pravého kritika jest neosobní a anonymní skoro jako pravda, jako dobro, jako déšť nebo rosa. Pravému kritikovi nezáleží na tom, aby ho přežilo jeho jméno; cítí, že by mohlo býti překážkou jeho působení — a on je *síla, která chce působit*. V jaké formě, jest mu celkem lhostejno; to přenechává již osudu: ať si vybere z něho, co a jak dovede, ať ho zužije, jak chce a může. A tak žije přece v budoucnosti, a intenzivněji než mnohý jiný spisovatel slavného jména, z něhož přežije velmi často nakonec jen — jméno, kterému se učí zpaměti školáci, aby měli nátěr vzdělanosti. Žije, bezejmenný, ale živý a účinný prvek té půdy, té úrovně, z níž rostou velikáni a která je připravuje a vyvolává; a tak žije naposledy i v nich a v jejich velikosti, již utušil a předjal, ne, víc: již navodil, připravil, umožnil.

Není to konec konců jediná pravá nesmrtelnost?

Mně alespoň všecky ostatní vedle té zde zdají se theatrální a více méně umělé a pochybné.